

אוניברסיטת בר-אילן
המחלקה לתרגום וחקר התרגום

הצעת מחקר לתואר שני

הפולמוס סביב שמות פרטיים, מחסרים ותחדישים
בתרגומים לעברית של שר הטבעות כביטוי לחילופי נורמות

**The Controversy Surrounding Proper Names, Voids and Neologisms
in the Hebrew Translations of *The Lord of the Rings*
as a Manifestation of Norm Change**

בהנחייתה של פרופ' רחל ויסברוד

אנקה גבריאלה אברם

חשוון תשע"א

1	נושא המחקר ומטרותיו	1
1	סקירת ספרות	1
1	2.1 נורמות של היצרנים	1
2	2.2 נורמות של הקהל	2
3	2.3 תרגום שמות פרטיים, מחסרים ותחדישים	3
3	2.3.1 תרגום שמות פרטיים	3
6	2.3.2 תרגום מחסרים	6
7	2.3.3 תרגום תחדישים	7
8	3. שאלות המחקר	8
8	4. השערות	8
9	5. מתודולוגיה	9
9	6. תרומת המחקר	9
9	7. ביבליוגרפיה	9
9	7.1 מקורות ראשוניים	9
10	7.2 מקורות משניים	10
13	8. נספח – השמות המרכזיים בפולמוס	13

1. נושא המחקר ומטרותיו

בשנים 1937-1949 כתב ג' ר' ר' טולקין את הטרילוגיה *The Lord of the Rings*. הטרילוגיה התפרסמה בשנים 1954-1955 ועוררה עניין רב בעולם וגם בישראל. בשנת 1957 זכתה היצירה בפרס הפנטזיה הבינלאומי. בשנים 1979-1980 יצא תרגום ראשון לעברית מאת רות לבנית בהוצאת זמורה-ביתן-מודן. בשנת 1998 יצא תרגום שני לעברית מאת עמנואל לוטם בהוצאת זמורה-ביתן.

בעקבות פרסום התרגום השני התעורר בקהל הקוראים פולמוס שעקבותיו ניכרים עד היום במהלכו הובעה התנגדות לתרגום של לוטם ונשמעה הדרישה להחזיר למדפים את תרגומה של לבנית כנגד היו קוראים שיצאו להגנתו של לוטם, ולוטם עצמו וגם המו"ל הגיבו לביקורת עליהם. בריאיון איתו¹ הסביר לוטם שהתבסס במידה על תרגומה של רות לבנית וביצע בו רק שינויים שהיו הכרחיים לדעתו. בנוסף, באחרית-דבר שכתב לשר הטבעות, ציין לוטם שבמהלך התרגום גילה שבתרבות הישראלית לא היו קיימים או מוכרים רבים משמות היצורים והדמויות המופיעים במקור והוא התאים אותם לתרבות היעד. בבדיקה ראשונית נמצא, כי הפולמוס נגע בעיקר בסוגיות הבאות: תרגום שמות העצם הפרטיים והכלליים שטולקין חידש, או שאין להם מקבילה מן המוכן בעברית והמשלב שבחרו המתרגמים. פולמוס מסוג זה עשוי להעיד על חילופי נורמות ועל פערים בין נורמות היצרנים לנורמות הקהל.

המחקר המתואר בעבודה זו מתמקד בתרגום שמות. לאור זאת, מטרות המחקר המוצע הן:

- (א) לבדוק לעומק מה היו דרישות הקוראים בנושא זה, ואיך הגיבו המתרגמים והמו"ל;
- (ב) לבחון את התרגומים עצמם ולנתח את החלטות המתרגמים שהיו שנויות במחלוקת;
- (ג) לברר ככל האפשר – בעזרת מחקרים קודמים על הנורמות בתרגום הספרותי לעברית – לאילו נורמות נענתה לבנית, לאילו נורמות נענה לוטם, ובאילו נורמות צידדו הקוראים שהשתתפו בפולמוס.

2. סקירת ספרות

המחקר המוצע יתבסס על מחקרים קודמים העוסקים בנורמות ועל מחקרים העוסקים בתרגום שמות פרטיים, מחסרים ותחדישים. בחרתי להתמקד בנושא זה בגלל מרכזיותו בפולמוס.

2.1 נורמות של היצרנים

מושג הנורמה קיבל מקום מרכזי בחקר התרגום מאז שנות ה-70. הוא מזוהה במידה רבה עם מחקריו של טורי (טורי, 1977; Toury, 1995). הנורמות הן צווי "עשה ואל תעשה" שמאחוריהם ערכים והשקפות עולם. הן נמצאות על רצף בין שני קצוות – בקצה האחד ממוקמות נורמות חזקות הדומות בעוצמתן לחוקים, ובקצה האחר יש נורמות חלשות המתקרבות להעדפות אישיות (idiosyncrasies).

טורי רואה בנורמות את הגורם המרכזי המשפיע על החלטותיהם של מפיקי התרגום דהיינו מו"לים, עורכים ומתרגמים. עם זאת, יש הבדלים בין תרגומים של מתרגמים שונים כי כל מתרגם מפנים את הנורמות באופן ייחודי לו. הנורמות הן גמישות ומשתנות על ציר הזמן. בכל נקודת זמן פועלות לפחות שלוש מערכות נורמות: נורמות של ה"מיינסטרים", שרידי נורמות ישנות וניצני נורמות חדשות. השימוש במושג הנורמה מאפשר לחקור את ההיסטוריה של התרגום במקומות ובזמנים שונים.

¹ הריאיון נערך בשנת 2006, והוא מופיע באתר www.numenore.com, המנוהל על ידי רן בר-זיק (תאריך גלישה: 2 בספטמבר, 2010); לא נמסר שם המראיין או פרטים אחרים על אודות הריאיון

טורי מבחין בין נורמות מקדימות (preliminary norms) לבין נורמות אופרציונליות (operational norms). הנורמות המקדימות קובעות את מדיניות ההוצאה לאור ואם התרגום יהיה ישיר או מתווכ. הנורמות האופרציונליות מכתיבות את בחירות המתרגם. הן מתחלקות לנורמות מטריציאליות (matricial norms), הקובעות את כמות החומר שיתורגם ואת הסגמנטציה שלו, ולנורמות טקסטואליות (textual-linguistic norms), המכתיבות את הטיפול בסוגיות כגון מחסרים, מטפורות, אלוזיות וכדומה. בנוסף להן מזהה טורי את הנורמה הראשיתית (initial norm), הקובעת את מיקומו של התרגום על ציר הנמתח בין אדקוויטיות לקבילות. אם המתרגם בוחר לציית לנורמות שלפיהן נכתב טקסט המקור, התרגום יהיה אדקוויטי, ואם יציית לנורמות הקיימות בשפת היעד ובתרבות היעד, התרגום יהיה קביל. אם התרגום אדקוויטי, עלול להיווצר חוסר התאמה בין נורמות לשוניות וספרותיות הקיימות בתרבות המקור ובשפת המקור, לבין נורמות מסוג זה הקיימות בשפת היעד ובתרבות היעד. היחס בין סוגי הנורמות השונות הוא מעגלי: הנורמות המקדימות והאופרציונליות משפיעות על הנורמה הראשיתית, ולהפך. הדרך העיקרית לזיהוי נורמות היא בדיקת פתרונות תרגום של מתרגמים, המעידים עליהן בעקיפין. על בסיס מושג הנורמה ערכו טורי עצמו (טורי, 1977) ואחרים (בן-שחר, 1996; ויסברוד, 1989; פרידמן, 2010) מחקרים תיאוריים-היסטוריים על התרגום הספרותי לעברית. השינוי העיקרי שנצפה היה מהלך הדרגתי מקבילות לאדקוויטיות מהלך זה התאפשר, במידה רבה, בגלל ויתור על משלב גבוה בלא תלות במקור וניסיונות גוברים והולכים להתאים את המשלב בתרגום לזה שבמקור (ויסברוד, 1992).

2.2 נורמות של הקהל

צ'סטרמן (Chesterman 1993) הולך בעקבות טורי ומשלב את מושג הנורמה בחקר התרגום, אך תפיסתו והמיון שהוא מציע שונים. כמו טורי, גם צ'סטרמן דן בנורמות של היצרנים, המשפיעות על היבטים נרחבים של ההתנהגות התרגומית. הוא מכנה אותן בשם "נורמות מקצועיות" (professional norms) וממייין אותן לשלוש קטגוריות: "נורמת האחריות" (accountability norm), "נורמת התקשורת" (communication norm) ו"נורמת היחס" (relation norm) (Chesterman 1993: 1). נורמת האחריות מכתיבה למתרגם לשאת באחריות כלפי קהל היעד וכלפי היצרנים האחרים ולהצדיק את האמון הניתן בו. נורמת התקשורת מכתיבה למתרגם לוודא שהמסר בתרגום מועבר ושיש הבנה בין הצדדים. נורמת היחס מכתיבה לשמור על יחס נאות בין טקסט המקור לטקסט היעד. יחס זה אינו קבוע אלא תלוי נסיבות והקשר. לעומת שתי הנורמות הקודמות, הפועלות גם בסוגי תקשורת אחרים, נורמת היחס קשורה לתרגום בצורה ייחודית.

בעוד שטורי מתמקד רק בנורמות היצרנים, צ'סטרמן מתעניין גם בנורמות הקהל, המכתיבות את ציפיותיו מהתוצר של תהליך התרגום. נורמות אלה מכונות בפי צ'סטרמן "נורמות של ציפייה" (expectancy norms). צ'סטרמן מכיר גם בכוחו של הקהל לקבוע מהו תרגום לדבריו, טקסט ייחשב לתרגום אם גם היצרנים וגם הקוראים מקבלים אותו ככזה; ולשני הצדדים האלה יש לשיטתו תפקיד בחילופי נורמות. ייתכן שהפער העיקרי בין טורי וצ'סטרמן הוא בכך, שצ'סטרמן מתעניין גם בממד האתי של הנורמות ומבקש להפוך אותן לכלי מרכזי לא רק במחקר תיאורי-היסטורי של התרגום אלא גם בהערכת תרגום (שאינה ממטרות המחקר המוצע כאן). לפי צ'סטרמן, על נורמות מסוימות לשמש מודל למתרגמים. אלה הנורמות המנחות את המתרגמים שזכו להכרה כמתרגמים מקצועיים (professional translators), והסמכות להחליט מה הן מופקדת בידי הקהל.

ההתעניינות בצד האתי של התרגום הוליכה את צ'סטרמן (Chesterman, 1997) להבחין בין ארבעה סוגי ערכים העומדים בבסיסן של הנורמות התרגומיות:

א) בהירות (clarity) – ערך הבהירות משפיע באופן מובהק על נורמות הציפייה. כמו כן, הוא משפיע על פעולתו של המתרגם בשתי דרכים. ערך זה יכול לגרום למתרגם לבצע פעולה מונעת (preventive action) או פעולה פרודוקטיבית (productive action). הפעולה המונעת פירושה, שהמתרגם משתדל להימנע מדו-משמעות ומכל מה שעלול לגרום לאי-הבנה. פעולה פרודוקטיבית פירושה, שהמתרגם מנסה להגיע לבהירות מקסימלית;

ב) אמת (truth) – ערך האמת משפיע על נורמת היחס, ומדובר בחובתו של המתרגם להיצמד לטקסט המקור כך שישמר דמיון כלשהו, גם אם לא מוחלט, בינו לבין טקסט היעד;

ג) אמון (trust) – ערך האמון הוא הערך העומד מאחורי נורמת האחריות. המתרגם צריך לתרגם כך שיזכה באמון הן מצד היצרנים והן מצד קהל היעד;

ד) הבנה (understanding) – ערך ההבנה משפיע באופן מובהק על נורמת התקשורת והוא רלוונטי למתרגם בשתי דרכים. ראשית, המתרגם המציית לנורמה זו שואף למינימום אי-הבנה מצד הקוראים. שנית, המתרגם שואף לצמצם למינימום את מספר הקוראים הפוטנציאליים שלא יבינו את הטקסט. שתי השאיפות האלה באות לידי ביטוי בנקיטת פעולה מונעת. המתרגם שצ'סטרמן רואה לנגד עיניו מנסה להעריך את הפער בין הידע של קוראי טקסט המקור לבין הידע של קהל היעד שיקרא את הטקסט המתורגם. אם המתרגם שוגה בהערכה זו, עלולים להיווצר פערים תרבותיים לא-מגושרים.

2.3 תרגום שמות פרטיים, מחסרים ותחדישים

2.3.1 תרגום שמות פרטיים

שמות העצם הפרטיים הם תופעה ייחודית בלשון. ייחודם בכך שלעומת שמות העצם הכלליים (common nouns), המציינים ישויות לא-ספציפיות, תפקידם העיקרי של שמות העצם הפרטיים (proper nouns, or names) הוא לאפשר את זיהויו של אדם, יצור, בעל-חיים או מקום גיאוגרפי מסוים. לכן הם נחשבים לחסרי משמעות (אפיון שיסויג להלן), ואינם מופיעים במילונים (Newmark, 1982). לרוב, שמות פרטיים אינם כפופים לכללי הדקדוק, אינם מקבלים את צורת היידוע ואינם מופיעים בצורת הרבים אלא כשהם מציינים אנשים שהם בני משפחה או קבוצה אחת אף אין להם מילים נרדפות. למרות ההבחנה העקרונית בין שמות עצם כלליים ופרטיים, לא תמיד קל או אפשר להבחין ביניהם, כך שיש גם שמות עצם בעלי מעמד לא מוגדר. יש מקרים שבהם שם עצם פרטי מורכב כולו או באופן חלקי משם עצם כללי (Crystal, 2004). כאשר שם עצם כללי הוא רכיב בשם עצם פרטי, השם בכללותו מתפקד כאילו היה שם עצם פרטי אחד (Crystal, 2004; Manini, 1996).

בשפה האנגלית, שם עצם פרטי מזוהה בדרך כלל על ידי כך שהוא מתחיל באות גדולה. בניגוד לכך, שמות העצם הכלליים בשפה האנגלית אינם מתחילים בדרך כלל באות גדולה אלא בכותרות ובפתח משפטים עם זאת, בתקופות המוקדמות של התפתחות השפה האנגלית ואף לאחר מכן, במיוחד במאה ה-17, היה נהוג להדגיש בעזרת אות גדולה שמות עצם בעלי חשיבות מיוחדת בטקסט, על אף שלא היו אלה שמות עצם פרטיים. עד היום אין הסכמה חד-משמעית בקרב החוקרים והמשתמשים בלשון, כגון מו"לים ועורכים, לגבי הבחנה זו ולפעמים מתעוררת השאלה אם לכתוב שם עצם מסוים באנגלית באות גדולה או באות קטנה (Crystal, 2004).

אף על פי שתפקידם העיקרי של שמות פרטיים הוא לרוב תפקיד של זיהוי, בספרות ישנם מקרים רבים שבהם השמות הפרטיים נושאים משמעות, מוסרים מידע על הדמות, מעוררים קונוטציות הקשורות בה ומסייעים באפיונה. הדבר אפשרי משום שהסופרים שולטים הן באופיין של הדמויות והן בשמותיהן (Manini, 1996).

מניני (1996) מסווגת שמות ספרותיים משמעותיים לפי ארבעה קריטריונים:

(א) אינטרטקסטואליות (intertextuality) – לעתים קרובות, סופרים שואלים שמות מההיסטוריה, מהמיתולוגיה היוונית ומהתנ"ך, או יוצרים תחדיש בכך שהם ממציאים שם הדומה לשם מיתולוגי או היסטורי. השמות מסוג זה יכולים להיות שמות שקל לזהות את מטענם האינטרטקסטואלי (obvious names), כגון שמות המתייחסים לאישים או למקומות מפורסמים, או שמות שלא קל לזהות את מטענם (allusive names);

(ב) אקזוטיזם (exoticism) – סופרים יכולים לבחור בשמות זרים כדי להמחיש את התרחשות סיפורם בארצות רחוקות. שמות מסוג זה יכולים להיות שאולים כמות שהם מן המציאות הזרה או לעבור שינוי שנועד להבליט את זרותם. הם עשויים אף להיות מומצאים;

(ג) מבנה מורפולוגי (morphological structure) – זימר (Zimmer, 1981: 64 in Manini, 1996: 165) הציע סיווג של שמות פרטיים בעלי משמעות בספרות בהתבסס על המבנה המורפולוגי שלהם ראשית, שם פרטי שקוף הוזהה לשם עצם כללי; שנית, שם פרטי מורכב שקוף (transparent composite name) המכיל שני רכיבים שאפשר לזהות כל אחד מהם כשם עצם כללי; שלישית, שם פרטי מורכב שקוף-למחצה (half-transparent composite name), המכיל שני רכיבים, אך רק אחד מהם הוא שם עצם כללי. מניני מוסיפה אפשרות רביעית ובה כלולים שמות עצם פרטיים שנוצרו כתוצאה מהלחם של שני שמות עצם כלליים (portmanteau names), או שעברו שינויים (transformations) מורפולוגיים, פונולוגיים או אורתוגרפיים, וכתוצאה מכך הם מורכבים מיחידות קטנות מאוד. כל השמות בקטגוריה ג', מלבד שמות פרטיים מורכבים שקופים, הם תחדישים (neologisms);

(ד) מידת האפיון (extent of characterization) – תיתכן חפיפה מלאה או חלקית בין השם הפרטי והאישיות של הדמות שהשם מצביע עליה. בחפיפה מלאה, השם מאפיין את האישיות הדמות הנושאת אותו במלואה. בחפיפה חלקית, השם מאפיין רק רכיב או היבט אחד בדמותה, בין חיובי ובין שלילי. בגלל תכונה זו, שמות פרטיים בספרות יוצרים ציפיות אצל הקוראים. הם עשויים לעמוד בציפיות הקוראים (antonomasia), או לסכל אותן (antiphrasis) ובמקרה זה הקוראים מבינים שקיים פער בין אופי הדמות והשם שהיא נושאת.

במחקר נמצאו אסטרטגיות מגוונות להתמודד עם תרגום שמות עצם פרטיים, המושפעות מקהל היעד ומסוג הטקסט שמתרגמים. כל חוקר ממיין אותן בצורה שונה. ויסברוד (2009) מונה מספר אסטרטגיות של תרגום שמות עצם פרטיים המתייחסים למקומות גיאוגרפיים, שאותן סידרה בהתאם לקרבה יחסית של התרגום המקור. האסטרטגיה הראשונה היא "העברת השם לשפת היעד כמות שהוא [...] או ע"י טרנסקריפציה (של הגאים) או טרנסליטרציה (של אותיות)" (ויסברוד, 2009: 25). אסטרטגיה שנייה היא "העברת השם תוך התאמה פונטית או מורפולוגית לשפת היעד" (ויסברוד, 2009: 26). אסטרטגיה שלישית היא להמיר את השם בשם אחר הקשור במקור מבחינת ההגאים שבו. אסטרטגיה רביעית היא תרגום שם בעל משמעות בשפת המקור בשם בעל משמעות דומה בשפת היעד. אסטרטגיה חמישית היא להמיר שם בשם המעורר קונוטציות דומות לאלה שמעורר השם המקורי. אסטרטגיה שישית היא להמיר שם בשם שאינו קשור לשם במקור הן מבחינת הצליל והן מבחינת המשמעות או הקונוטציות אסטרטגיה שביעית היא להמיר שם עצם פרטי בכללי. אסטרטגיה שמינית היא להשמיט את השם ואסטרטגיה תשיעית היא להוסיף שם שאינו מופיע במקור.

לפי ורמס (Vermes, 2003), המתרגם בוחר באסטרטגיה מסוימת של תרגום שם בעקבות החלטות המבוססות על שיקולים שונים, החל ממטרת המחבר בטקסט המקור, ועד להתחשבות בקהל היעד. ורמס מונה ארבע אסטרטגיות שנוקטים מתרגמים כדי לתרגם שמות עצם פרטיים. האסטרטגיה הראשונה, "transference", מתבטאת בהעברת השם משפת המקור לשפת היעד בלי לשנותו. האסטרטגיה השנייה, "translation proper", פירושה מסירת משמעות השם במקור. האסטרטגיה השלישית, "substitution", היא החלפה בשם מקביל, מתאים ומוכר בשפת היעד. הרביעית, "modification", מתבטאת בהחלפת השם שבמקור בשם חלופי בשפת היעד, שאינו קשור בהכרח לשם שבמקור או שקשור אליו באופן חלקי בלבד.

גם ניומרק (Newmark, 1982) מונה מספר אסטרטגיות של תרגום שמות פרטיים שבהן נוקטים מתרגמים. כאשר לשמות הפרטיים אין קונוטציות מסוימות בטקסט המקור, אחת האסטרטגיות היא העברת השמות ללא שינוי בתרגום (transference), באמצעות טרנסליטרציה. אסטרטגיה נוספת לתרגום שמות פרטיים היא נטורליזציה (naturalization), הכרוכה בהתאמת השם שבשפת המקור למבנה המורפולוגי הקיים בשפת היעד. ניומרק מצביע על כך שלשמות פרטיים בספרות יש לעתים קרובות קונוטציות, המועברות באמצעות צליל ודנוטציה כאחת; במקרים מסוג זה מציע ניומרק (שגישתו פרסקריפטיבית) לחפש שם בשפת היעד המקביל מבחינת הקונוטציה לשם שבמקור. אפשר לתרגם את השם הפרטי למילה בשפת היעד שאליה מכוונת הקונוטציה, ולהשתמש באסטרטגיית הנטורליזציה כדי להתאים את המילה שוב למבנה של שם פרטי בדומה למבנה השם בשפת המקור. לפי ניומרק (Newmark, 1988), אפשר לתרגם שמות גיאוגרפיים כפי שנהוג לקרוא להם בשפת היעד.

גם נורד (Nord, 2003) חקרה תרגום שמות פרטיים ומצאה שמתרגמים אינם משתמשים באסטרטגיה אחת אפילו באותו טקסט עצמו. אחת האסטרטגיות המשמשות מתרגמים היא תוספת הערות (annotations). ההערה מכילה הסבר קצר על מהות השם בתרבות המקור, המאפשר לקורא להבין את הטקסט. אסטרטגיה נוספת לתרגום שמות היא השמטה (omission). מדובר בהתעלמות מהופעתו של שם במקור. ניתן גם לנקוט תרגום מילולי של שמות או להחליף את השם הפרטי בטקסט המקור בשם עצם גנרי (generic noun).

פרידמן (2010) חקרה את ההתמודדות עם שמות פרטיים בקורפוס המורכב מ-28 תרגומי סיפורת מאנגלית לעברית שנעשו לאורך המאה העשרים, ביניהם רומנים, נובלות וסיפורים. היא מצאה שהתלות של תרגום שמות בנורמות אינה מתבטאת בכך שבכל נקודת זמן משתמשים המתרגמים באסטרטגיות מסוימות בלבד ונמנעים מאחרות, אלא בקיומו של מודל המנחה אותם באיזו אסטרטגיה להשתמש באילו נסיבות המודל הוא מכלול של אסטרטגיות על דרכי הארגון וההיררכיה הפנימית שלהן. הבחירה באסטרטגיה זו או אחרת תלויה לא רק במעמדן של שפת המקור ותרבותה, או בייעודו של התרגום לקהל מסוים, אלא גם בגורמים פנים-טקסטואליים, כגון טיב השם (בעל רכיב לקסיקלי או לא) ומעמדה של הדמות ביצירה (מרכזית או משנית).

פרידמן מבחינה בקורפוס שבדקה בשלושה שלבים של התפתחות דיאכרונית. בכל שלב ניתנה הבכורה לאסטרטגיה אחרת: המרה תרבותית הכוללת שימוש בעברית מקראית, תעתיק (transcription) בלי הסבר, ותעתיק בתוך טקסט היעד בליווי הסבר ו/או העתקה (transliteration), המופיעים בגוף הטקסט ועם הזמן יותר ויותר בהערות שוליים. פרידמן מצאה שבשנות השמונים נעשתה נוכחותו של המתרגם ניכרת יותר בתרגום הספרותי מאנגלית לעברית התרבותן של הערות שוליים כדי להסביר שמות פרטיים היא אחד הביטויים לכך. הנורמה הבולטת ביותר בטיפול בשמות לאורך ציר הזמן בקורפוס שבדקה היא העדפת התעתיק על פני אסטרטגיות אחרות המרת שם ממקור מקראי בטקסט המקור בצורתו העברית גם היא נורמה חזקה המייחדת את התרגום לעברית, אך היא נחלשה על ציר הזמן.

בהכללה רחבה מאשר המחקר של פרידמן מחקרים קודמים (טורי, 1977; ויסברוד, 1989) שמצאו שהנורמות בתרגום הספרותי לעברית הכתיבו מעבר הדרגתי מקבילות לאדקוויטיות.

2.3.2 תרגום מחסרים

לפי דגוט (תשל"ו), השפה והמילים שהיא מכילה הן כמו רשת קואורדינטות ולכל שפה יש "מפה" משלה. ההבדלים בין ה"מפות" בשפות השונות הם המקור למחסרים. דגוט מחלק את המחסרים לשתי קבוצות עיקריות: מחסרים תלויי מציאות חוץ-לשונית ומחסרים תלויי לשון. לפי דגוט, המחסרים הנובעים מהמציאות החוץ-לשונית מתחלקים למחסרים סביבתיים ולמחסרים תרבותיים. המחסרים הנובעים מהלשון מתחלקים למחסרים לקסיקליים ולמחסרים תחביריים. דגוט מסביר את סוגי המחסרים:

1. מחסרים לקסיקליים – נוצרים כשחסרה מילה מקבילה בשפת היעד;
 2. מחסרים תחביריים – נוצרים כשקיימת מילה מקבילה בשפת היעד, אך אין מקבילה למילים אחרות מאותו שורש;
 3. מחסרים סביבתיים – נוצרים בגלל הבדלים בסביבה הטופוגרפית והגיאוגרפית הבאים לידי ביטוי בשפת המקור ובשפת היעד;
 4. מחסרים תרבותיים – נוצרים בגלל הבדלים בתרבות המקור והיעד.
- דגוט מונה מספר אסטרטגיות להתמודדות עם מחסרים, הכוללות תעתיק, פרפרזה ותרגום. אסטרטגיית התעתיק נלווית לעתים קרובות לאחת מאסטרטגיות התרגום האחרות.

ויצמן (2010) מציעה מיון מחסרים שונה מזה של דגוט, הגשען על הקשר בין לשון, מציאות ותפיסה. המחסרים שהיא מונה הם מחסרים בתחום הסימן הלשוני, המסומן והתפיסה, ולהם היא מוסיפה מחסרים פרגמטיים. לפי ויצמן, כל מחסר, בין בתחום הסימן ובין בתחום המסומן, קשור בהבדלי תפיסה בין דוברי שפות שונות ולכן, ההבדל בין המחסרים הוא במוקד המחסר. מחסר בתחום הסימן נוצר כאשר באחת השפות משתמשים בסימן לשוני מסוים שאין לו מקבילה בשפה אחרת. מחסר בתחום זה משקף הבדלים בין שפות בתחביר, במורפולוגיה ובאוצר המילים. מחסר בתחום המסומן נוצר כשתופעה מסוימת או אובייקט מסוים קיימים בעולמם של דוברי אחת השפות בלבד. מחסרים בתחום התפיסה נובעים מהבדלי תפיסה בין דוברי שתי לשונות. במסגרת המחסרים בתחום זה אפשר להבחין בין מחסרים חוץ-לשוניים, שבהם התפיסה מעוגנת בידע חוץ-לשוני, ומחסרים מטא-לשוניים, שבהם התפיסה מעוגנת בידע מטא-לשוני. המחסרים הפרגמטיים נובעים מ"הבדלים בשימוש ההרגלי באמצעים לשוניים" (ויצמן, 2010: 213). איביר (Ivir, 1987) מגדיר מחסרים בצורה רחבה יותר מדגוט; לשיטתו, גם צירופים כבולים הקיימים בשפה אחת וחסרים באחרת מהווים מחסר. איביר מונה מספר אסטרטגיות להתמודדות עם מחסרים:

1. שאילה (borrowing) – שאילה של מילה או של צירוף משפת המקור לשפת היעד באמצעות תעתיק
2. הגדרה (definition) – הגדרת היסודות התרבותיים העומדים לעבור לשפת היעד באמצעות התרגום המתרגם מביא בחשבון את הידע של קהל היעד, ומנסה להביא למודעותם של הקוראים את מה שאינם יודעים. באמצעות הגדרה אפשר להעביר בתרגום את המידע התרבותי הדרוש; עם זאת, לא כל המידע מועבר באמצעות אסטרטגיה זו. כמו כן, אסטרטגיה זו יעילה יותר כשהמתרגם מתמקד בהעברת המידע הרלוונטי לצורך התקשורת (communication). לרוב משתמשים באסטרטגיה זו יחד עם אסטרטגיות נוספות, כגון אסטרטגיית השאילה.
3. תרגום מילולי (literal translation) – המילה מתורגמת באופן מילולי (לפי משמעותה המילונית) בשפת היעד. כשמדובר בצירוף, כל מילה שהצירוף מכיל מתורגמת מילולית;

4. המרה (substitution)² – המרת המילה במילה מקבילה בשפת היעד. נהוג להשתמש באסטרטגיה זו כאשר למילה בשפת המקור ולמילה בשפת היעד יש משמעות דומה;
5. יצירה לקסיקאלית (lexical creation) – המצאת מילים חדשות בשפת היעד. לפי איביר, אסטרטגיה זו פחות נפוצה בין המתרגמים בגלל כושר ההמצאה שהיא מצריכה;
6. השמטה (omission) – השמטה של מילה או צירוף המופיע בטקסט המקור;
7. הוספה (addition) – הוספת מידע על אודות תרבותה של שפת המקור.
- לטענת איביר, האסטרטגיות הנפוצות ביותר אצל מתרגמים המתמודדים עם מחסרים היא שאילה, התורמת להעברת מידע תרבותי באופן מדויק, ותרגום מילולי, המאפשר למילה המתורגמת להיות גם שקופה בשפת היעד וגם נאמנה למקור.

2.3.3 תרגום תחדישים

לפי ניומרק (Newmark, 1988) תחדישים הם יחידות לקסיקאליות מומצאות (newly coined lexical units) או יחידות קיימות שקיבלו משמעות חדשה. הם קיימים כבר במקור ובזאת הם שונים מהתחדישים שציין איביר, שנוצרו על ידי המתרגם כדי להתמודד עם מחסר. ניומרק מונה 12 אסטרטגיות לתרגום תחדישים. מתוכן, רק אחת מתאימה לדעתו לתרגום טקסטים ספרותיים, והיא יצירת תחדיש על ידי המתרגם בתמורה לכל תחדיש המופיע בטקסט המקור. האסטרטגיות הנוספות לתרגום תחדישים שהוא מונה הן:

1. שימוש בתוך טקסט היעד במילה המופיעה בשפת המקור (transference) – ניומרק מונה שלוש דרכים שבהן אפשר להעביר את המילה הזרה:
 - א) טרנסקריפציה (transcription) – ייצוג ההגייה של המילה במקור על ידי האותיות של שפת היעד. לרוב משתמשים באסטרטגיה זו כשלכל אחת מהשפות יש אלף-בית אחר;
 - ב) טרנסליטרציה (transliteration) – מתן תחליף בשפת היעד לכל אחת מהאותיות המופיעות בשפת המקור;
 - ג) כתיבת המילה בטקסט היעד תוך שימוש באותיות של שפת המקור;
2. שימוש במילה נגזרת (derived word) – יצירת מילה בשפת היעד הנגזרת מהמילה שבשפת המקור, לרבות שימוש בהלחמים (blends). המילה שבמקור מוחלפת במילה בשפת היעד המכילה מורפמות זהות או דומות ייתכן שהמורפמות בשפת היעד יעבירו גם את האפקטים של הצליל שהיה במקור;
3. אזרוח (naturalization) – עיבוד המילה, המהווה תחדיש במקור, כך שהיא תראה ותשמע טבעית בשפת היעד ובטקסט היעד;
4. שימוש במילים מועברות (transferred words) – העברת מילה לשפת היעד כך שהמילה המועברת שומרת בשפת היעד רק אחת מהמשמעויות הרבות שהיו לה בשפת המקור, לרוב, משתמשים באסטרטגיה זו בתרגום שמות של מוצרים ידועים;
5. תרגום באמצעות תיאור הפונקציה של המסומן (referent);
6. תרגום באמצעות תיאור האובייקט ולא הפונקציה שהוא מבצע

² לאסטרטגיה המכונה substitution בפי Ivir, Vermes קורא modification; בעבודתי, אשתמש במילה "המרה", על פי Ivir.

7. תרגום מילולי (literal translation) – המילים בצירוף המהווה תחדיש מתורגמות לפי משמעותן המילונית ללא תלות בהקשר, והמבנים הדקדוקיים והתחביריים של טקסט המקור מוחלפים במבנים קרובים להם הקיימים בשפת היעד;
8. תרגום של צירופים ושל ביטויים תוך שמירה בשפת היעד על אותו סדר מילים ומבנה תחבירי כמו במקור (calque או through-translation); לרוב, אסטרטגיה זו נהוגה בתרגום שמות של ארגונים;
9. העברת מילה שהפכה בינלאומית לשפת היעד (internationalism) – צורתה ומשמעותה של המילה הבינלאומית מועברת בתרגום. לרוב, משתמשים באסטרטגיה זו במקרה של ראשי תיבות (acronyms);
10. יצירת תחדיש בתרגום על ידי נתינת משמעות חדשה למילה קיימת בשפת היעד;
11. שילוב מספר אסטרטגיות תרגום לצורך תרגום תחדיש (couplets).
- סואל (2007) חקרה את התרגום של תחדישים ושל שמות פרטיים מומצאים (שאינם תחדישים לכל דבר במובן זה שאינם יחידות לקסיקאליות מילוניות) בשלושת הספרים הראשונים בסדרת הארי פוטר מאת ג' ק' רולינג, ומצאה שלרוב, "דרך תרגומם של תחדישים תואמת את דרך יצירתם במקור" (סואל, 2007: 85). לפי סואל, אמנם שמות פרטיים מומצאים תורגמו על ידי אותה מתרגמת עצמה בדרכים שונות, אך קיימת עקביות מסוימת. לרוב, המתרגמת לא ניסתה להמיר שם פרטי מומצא המופיע במקור בשם עברי. עם זאת, במקרים נדירים שבהם השם היה בעל משמעות ולא ציין דמות ראשית בסיפור, כן הומר השם שבמקור בשם עברי.

3. שאלות המחקר

- בהתבסס על מטרות המחקר ועל סקירת הספרות, שאלות המחקר הן:
- (א) על מה נסב הפולמוס שהתעורר סביב תרגומי שר הטבעות? מה היו דרישות הקוראים? מה היו התלונות של מתנגדי תרגומו של לוטם? מה היו תגובות המתרגמים והמו"ל? מה השיבו, אם בכלל, אוהדי תרגומו של לוטם?
- (ב) מה היו, לפי התרגומים עצמם, אסטרטגיות התרגום שעליהן הגיבו הקוראים?
- (ג) אילו נורמות בתרגום הספרותי לעברית מייצגים לבנית ותומכיה? אילו נורמות בתרגום הספרותי לעברית מייצגים לוטם והמצדדים בתרגומו?

4. השערות

בהתבסס על תיאוריית הנורמות של טורי ושל צ'סטרמן ועל הסקירה ההיסטורית, אני משערת שכל אחד משני המתרגמים בחר באסטרטגיות שתאמו את הנורמות שהיו מקובלות בזמן התרגום. לבנית צייתה לנורמות שהיו מקובלות בשנים 1979-1980, כאשר ראה אור התרגום שלה, ולוטם ציית לנורמות שהיו מקובלות כשראה אור התרגום שלו, ב-1998. על בסיס מחקרה של פרידמן (2010) אני משערת שאסטרטגיות התרגום העיקריות שיימצאו הן תעתיק והמרה, ושההבדלים בין לבנית ללוטם ישקפו את המהלך מקבילות לאדקוויטיות שהתרחש בתרגום הספרותי לעברית לאורך המאה העשרים (טורי, 1977; ויסברוד, 1989).

על בסיס בדיקה ראשונית של עמדות הקוראים אני משערת שאמצא שנורמות תומכי לבנית, המכונות על ידי צ'סטרמן "נורמות ציפיה", לא השתנו בד בבד עם הנורמות המקצועיות של היצרנים ותומכי לוטם. השערת היא שהן נשארו קרובות לנורמות היצרנים שהיו מקובלות בשנים 1979-1980, כשיצא לאור תרגומה של לבנית.

אי לכך, נוצר קונפליקט בין הנורמות המקצועיות, ונורמות הציפייה של חלק מהקהל, שעברו שינוי, לבין נורמות הציפייה של חלק אחר מהקהל, שלא עברו שינוי.

5. מתודולוגיה

אבחן את הפולמוס באמצעות סריקת מאגרי עיתונות, אתרי אינטרנט, פורומים ובלוגים של חובבי טולקין, שעלו לרשת מתחילתו של הפולמוס (בעקבות פרסום התרגום השני ב-1998) ועד היום. אאתר אותם באמצעות צירופים של מילות מפתח. בבדיקה ראשונית נמצא שהפולמוס התמקד במידה רבה בשמות עצם פרטיים ובשמות עצם כלליים, שמנקודת הראות של תורת התרגום הם מחסרים או תחדישים. לאחר שאברר מהם השמות שהיו מרכזיים בפולמוס³ ובהתחשב במגבלות על היקף העבודה, אבחר חמישה-עשר שמות עצם. הבחירה תתבסס על תדירות הופעתם של השמות באתרים, בפורומים ובבלוגים מרכזיים מבחינת מספר המשתתפים בהם ומשך הופעתם. אשווה את השמות במקור לשמות שהציע כל אחד משני המתרגמים ואבדוק אילו אסטרטגיות תרגום נקט כל אחד משני המתרגמים להתמודדות עם כל שם אנסה למצוא לאיזה נורמות ציית כל אחד משני המתרגמים, לאיזה נורמות נענו מתנגדי תרגומו של לוטם, ולאילו תוצאות, אם בכלל, הוביל מאבקם.

6. תרומת המחקר

מושג הנורמה שפותח על ידי טורי (Toury, 1980; 1995; 1977) שימש בסיס למחקרים תיאוריים-היסטוריים על התרגום הספרותי לעברית (טורי, 1977; בן-שחר, 1996; ויסברוד, 1989; פרידמן, 2010) ולשפות אחרות (Delabastita, 1989; Schäffner, 2004). החידוש של עבודה זו הוא בשילוב מושג הנורמה פני שפותח על ידי טורי עם מושג הנורמה כפי שפותח על ידי צ'סטרמן (Chesterman, 1993). כפי שהראתה סקירת הספרות, צ'סטרמן מציע מיפוי שונה של הנורמות ומעניק מקום חשוב לתפקידו של קהל הקוראים בכינון מחקר תיאורי של נורמות המשלב את הגישות של טורי ושל צ'סטרמן הוא ככלל הידוע בגדר חידוש. ידועה כעת רק עבודה אחת המשלבת ביניהן (Williams, 2004). המחקר הנוכחי יאפשר, כמקווה, לעמוד על מעורבותו של קהל הכינון נורמות תרגום

7. ביבליוגרפיה

7.1 מקורות ראשוניים

טולקין, ג', ר', ר' (1980), **שר הטבעות: חבורת הטבעת**, מאנגלית רות לבנית. תל אביב: זמורה, ביתן, מודן.

טולקין, ג', ר', ר' (1980), **שר הטבעות: שני המגדלים**, מאנגלית רות לבנית. תל אביב: זמורה, ביתן, מודן.

טולקין, ג', ר', ר' (1980), **שר הטבעות: שובו של המלך**, מאנגלית רות לבנית. תל אביב: זמורה, ביתן, מודן.

טולקין, ג', ר', ר' (1998), **שר הטבעות: אחוות הטבעת**, מאנגלית עמנואל לוטם. תל אביב: זמורה-ביתן.

³ מצ"ב רשימה של 57 שמות העצם הפרטיים והכלליים שעמדו במרכז הפולמוס. מסודרים בסדר אלפביתי. הם נמצאו בבלוגים, בפורומים ובאתרים המצוינים ברשימת המקורות הראשוניים

טולקין, ג', ר', ר' (1998), *שר הטבעות: שני הצריחים*, מאנגלית עמנואל לוטם. תל אביב: זמורה-ביתן.

טולקין, ג', ר', ר' (1998), *שר הטבעות: שיבת המלך*, מאנגלית עמנואל לוטם. תל אביב: זמורה-ביתן.

בר-זיק ר' (2004), *על בני לילית ועלפים*, <http://www.numenore.com/articles/%D7%A2%D7%9C-%D7%94%D7%A1%D7%A4%D7%A8%D7%99%D7%9D-%D7%95%D7%94%D7%AA%D7%A8%D7%92%D7%95%D7%9E%D7%99%D7%9D/%D7%A2%D7%9C-%D7%91%D7%A0%D7%99-%D7%9C%D7%99%D7%9C%D7%99%D7%AA-%D7%95%D7%A2%D7%9C%D7%A4%D7%99%D7%9D>, תאריך גלישה: 29 אוגוסט, 2010

בר-זיק ר' (2006), *ריאיון עם ד"ר עמנואל לוטם*, <http://www.numenore.com/articles/%D7%A2%D7%9C-%D7%94%D7%A1%D7%A4%D7%A8%D7%99%D7%9D-%D7%95%D7%94%D7%AA%D7%A8%D7%92%D7%95%D7%9E%D7%99%D7%9D/%D7%A8%D7%90%D7%99%D7%95%D7%9F-%D7%A2%D7%9D-%D7%93%D7%A8-%D7%A2%D7%9E%D7%A0%D7%95%D7%90%D7%9C-%D7%9C%D7%95%D7%98%D7%9D>, תאריך גלישה: 27 אוגוסט, 2010

ויסמן, נ' (2008), *מבט על הספרים, בגובה העיניים*, <http://www.nuritha.co.il/a343642-%D7%A9%D7%A8-%D7%94%D7%98%D7%91%D7%A2%D7%95%D7%AA-%D7%92-%D7%A8-%D7%A8-%D7%98%D7%95%D7%9C%D7%A7%D7%99%D7%9F>, תאריך גלישה: 1 באוקטובר, 2010

פישלר, ד' (2000), *טרילוגיית שר הטבעות*, http://www.fisheye.co.il/story_41, תאריך גלישה: 3 בספטמבר, 2010.

אתר תפוז (2002), *פורום טולקין ושר הטבעות*, <http://www.tapuz.co.il/Forums2008/ViewMsg.aspx?ForumId=441&MessageId=6942317>, תאריך גלישה: 11 בספטמבר 2010.

Tolkien, J. R. R. (1966), *The Lord of the Rings – The Fellowship of the Ring*. London: Ruskin House.

Tolkien, J. R. R. (1966), *The Lord of the Rings – The Two Towers*. London: Ruskin House.

Tolkien, J. R. R. (1966), *The Lord of the Rings – The Return of the King*. London: Ruskin House.

7.2 מקורות משניים

בן-שחר, ר' (1996), *הלשון בדראמה העברית. הדיאלוג במחזה העברי המקורי והמתורגם מאנגלית לצרפתית 1948-1975*. תל-אביב: המכון הישראלי לפואטיקה וסמיוטיקה ע"ש פורטר והוצאת הקיבוץ המאוחד.

דגוט, מ' (תשל"ו), "המחסר הסימנטי כבעיית תרגום מאנגלית לעברית", בתוך כלשון עמו: אסופת מאמרים בבלשנות שימושית, מוקדשת לחיים רבין במלאת לו ששים שנה, בעריכת פישלר ב' וניר ר'. ירושלים: המועצה להנחלת הלשון, 46-43.

ויסברוד, ר' (1989), *מגמות בתרגום סיפורת מאנגלית לעברית, 1958-1980*. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב (עבודת דוקטור).

ויסברוד, ר' (1992), "היחסים בין לשון הסיפורת המתורגמת הרשמית והלא-רשמית בשנות ה-60 וה-70", בתוך העברית שפה חיה/קובץ מחקרים על הלשון בהקשריה החברתיים-תרבותיים, בעריכת אורנן ע', בן-שחר ר' וטורי ג'. חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, תשנ"ג, 260-245.

ויסברוד, ר' (2009), "שינוי שמות מקומות בארץ ישראל מנקודת המבט של תורת התרגום", בלשנות עברית: כתב עת לבלשנות עברית תיאורית, חישובית ויישומית, תש"ע, גיליון 64, 35-23.

טורי, ג' (1977), *נורמות של תרגום והתרגום הספרותי לעברית בשנים 1930-1945*. תל-אביב: מכון פורטר ומפעלים אוניברסיטאיים להוצאה לאור.

סואל, ש' (2007), *תחדישים ושמות מומצאים בתרגומי 'הארי פוטר' לעברית: דרכי יצירה במקור ובתרגום בויקה לפנטזיה, לאמביוולנטיות ולנורמות*. רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן (עבודת מסטר).

פרידמן, ש' (2010), *השמות הפרטיים בתרגום הספרותי: הבעיה וגילוייה בתרגום לעברית לאור התיאוריה של הנורמות התרגומיות*. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב (עבודת דוקטור).

Chesterman, A. (1993), "From 'Is' to 'Ought': Laws, Norms and Strategies in Translation Studies", *Target* 5:1, 1-20.

Chesterman, A. (1997), *Memes of Translation*. Amsterdam and Philadelphia: Benjamins.

Crystal, D. (2004), *Making Sense of Grammar*. London: Pearson Longman.

Delabastida, D. (1989), "Translation and Mass Communication: Film and TV Translation as Evidence of Cultural Dynamics", *Babel* 35:4, 193-218.

Ivir, V. (1987), "Procedures and Strategies for the Translation of Culture", in *Translation Across Cultures (Indian Journal of Applied Linguistics, 13:2)*, Gideon Toury (ed.). New Delhi: Bahri Publications, 35-46.

Manini, L. (1996), "Meaningful Literary Names: Their Forms and Functions, and their Translation", *The Translator* 2:2, 161-178.

Newmark, P. (1982), *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon.

Newmark, P. (1988), *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall.

Nord, C. (2003), "Proper Names in Translations for Children: *Alice in Wonderland* as a Case in Point", *Meta* 48:1-2, 182-196.

Schäffner, C. (2004), "Developing Professional Translation Competence without a Notion of Translation", in *Translation in Undergraduate Degree Programmes*, Kirsten Malmkjaer (ed.), Amsterdam and Philadelphia: Benjamins, 59:6, 113-125.

Toury, G. (1995), "The Nature and Role of Norms in Translation", in *Descriptive Translation Studies and beyond*. Amsterdam and Philadelphia: Benjamins, 53-69.

Vermes, A. P. (2003), "Proper Names in Translation: an Explanatory Attempt", *Across Languages and Cultures* 4:1, 89-108.

Williams, M. (2004), *Translation Quality Assessment: An Argumentation-Centered Approach*. Ottawa: University of Ottawa Press.

1	Anduin
2	Anórien
3	Aragorn
4	Argeleb
5	Arvedui
6	Big Folk
7	Brandybuck
8	Bree
9	Buckland
10	Bucklebury
11	Bullroarer
12	Butterbur
13	Celebdil
14	Celeborn
15	Chasm
16	chieftains
17	Cirith Ungol
18	Dûnedain
19	Dunharrow
20	dwarf, dwarves
21	Earendil
22	Elessar, the Elfstone of the house of Elendil
23	Elfstones
24	Elves
25	Ents
26	Éowyn
27	Gladden Fields
28	Goblin
29	Halfling

30	Halifirien
31	Helm's Deep
32	Hoarwell
33	Irmo
34	Isengard
35	Isildur
36	Ithilien
37	Land of the Valley of Singing Gold
38	Lothlórien
39	Loudwater
40	Minas Ithil, the Tower of the Moon
41	Minas Tirith
42	Nimrais
43	Norbury
44	Nûmenorean
45	Oliphaunt
46	Prince Imrahil
47	Rivendell
48	Sackville-Baggins
49	Samwise Gamgee
50	Saruman
51	Shadowfax
52	Silvan Elves
53	Snowmane
54	Strider
55	The Dark Tower
56	The Mountains of Lune
57	Tinûviel